

مولفه های رقابت سیاسی اسلامی - ایرانی *

سید محمد رضا حسینی^۱

دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۱۳

پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۲۵

چکیده

رقابت سیاسی به مثابه رفتاری طبیعی و حتی مفید، وجه ممیزه ساخت سیاسی غیرمتمرکز و دموکراتیک می باشد. البته تمام تلاش های سیاسی، باید معطوف به جلوگیری از تبدیل رقابت سیاسی به کشمکش و منازعه شود. بر همین اساس از لحاظ نظری، سه نوع رقابت سیاسی را می توان در نظر گرفت که عبارتند از، «رقابت سیاسی بر نظام سیاسی»، «رقابت سیاسی برای نظام سیاسی» و «رقابت سیاسی در چارچوب نظام سیاسی؛ که نوع «رقابت سیاسی در چارچوب نظام سیاسی» موردنظر ماست. از این نگاه، مولفه های رقابت سیاسی به عنوان قواعد رقابت سیاسی، جهت ایجاد نظم، که همه بازیگران به آن متعهد می باشند به شمار می روند. در ادامه به مهمترین مولفه ها در حوزه رقابت سیاسی اسلامی - ایرانی پرداخته شده است. در این پژوهش، ابتدا از روش کیفی و مبانی نظری رقابت سیاسی با روش اسنادی و کتابخانه ای بررسی شده و مولفه های رقابت سیاسی اسلامی - ایرانی و وزن هر کدام با روش کمی و در قالب پرسشنامه (روش دلفی) مشخص و عملیاتی گردیده است.

واژگان کلیدی: رقابت سیاسی، مردم سالاری دینی، دموکراسی، مشارکت سیاسی، نظام

سیاسی، فرهنگ سیاسی، قرآن، امام خمینی، آیت الله خامنه‌ای

* این مقاله برگرفته از پایانامه مقطع دکتری با راهنمایی دکتر غلامرضا خواجه سروی عضو هیئت علمی (استاد تمام) دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی می باشد.

۱ دانش آموخته دکتری دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران za5184@yahoo.com

رقابت سیاسی متعلق به دوران مدرن و انسان معاصر و مقتضای سیاست است. در واقع، عرصه رقابت سیاسی، عرصه میدان تلاش و مسابقه افراد، گروه‌ها و کشورها برای یافتن سهم بیشتری از منابع کمیاب (خیر محدود) یعنی قدرت منحصر مسلط است و هنر سیاست مداران باید آن باشد که با نهادهای رقابت، گروه‌ها و طرف‌های رقیب را وادار کنند که از مولفه‌ها و قواعد بازی سیاسی فراتر نروند. در این میان، فرهنگ سیاسی شیعه که پیوند منطقی و تعامل مثبت دیانت و سیاست را مد لحاظ قرار می‌دهد معتقد است که میتوان با عناصر و مولفه‌های بنیادین عقلانیت، آزادی و اجتهاد پویا، ضمن حفظ مبانی و اصول دین مبین اسلام، کارآمدی و کارایی رقابت سیاسی را توسعه بخشید. در همین راستا از جمله اهداف مهم انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (در پرتو تعالیم اسلام ناب محمدی(ص)) روی کار آوردن نظامی مردم سالاردینی^۱ با نام جمهوری اسلامی بود تا زمینه‌های لازم برای تحقق مشارکت و رقابت سیاسی واقعی فراهم آید.

در این مقاله، ما به دنبال استخراج مولفه‌های رقابت سیاسی «اسلامی - ایرانی» از منابع بومی می‌باشیم که طرف‌های مختلف رقابت سیاسی باید ملتزم به آن بوده و فعالیت‌های مربوطه معطوف به آن‌ها باشد. سپس هر کدام از مولفه‌ها را، در قسمت «یافته‌های تحقیق»، مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۲. پرسش پژوهش

سوال: مولفه‌های رقابت سیاسی «اسلامی - ایرانی» کدامند؟

با توجه به این راهبرد، تحقیق اکتشافی-توصیفی است، نیازی به فرضیه ندارد.

اگر چه پیرامون این موضوع تحقیقاتی به رشته تحریر درآمده است، اما انتقاد اساسی این است که اغلب این پژوهش‌ها با رویکردی غیر دینی و سکولار انجام شده و هدف در این رویکرد رسیدن به اهداف مادی صرف بوده و رنگ و بویی از دین در آن دیده نمی‌شود. این در حالی است که موثرترین شیوه‌های سالم سازی فعالیتها، سازوکارها و گسترش عدالت اجتماعی- سیاسی، در آموزه‌های اسلامی (و بعضا فرهنگ ایرانی)، به روشنی مطرح شده است. به طوری که توجه به آنها در برنامه ریزیهای سیاسی و

نهادینه کردن آن در فرهنگ عمومی، به درستی می توان تمدن شکوهمند اسلامی-ایرانی را در جامعه ایجاد کند، که در این صورت سعادت دنیوی و اخروی انسان را در پی خواهد داشت. همچنین ویژگی دیگر این تحقیق، استفاده از روش میدانی یعنی دلفی و با توجه به منابع بومی می باشد

۳. روش تحقیق

این تحقیق در دو فاز انجام خواهد شد:

فاز اول: با تکیه بر ادبیات و مبانی نظری رقابت سیاسی و با روش اسنادی و کتابخانه ای، مؤلفه های اولیه رقابت سیاسی «اسلامی-ایرانی» با تاکید بر دید گاه های بومی، استخراج می گردد.

فاز دوم: مؤلفه های نهایی و وزن هر کدام از مولفه ها، با روش کمی (دلفی)، مشخص و عملیاتی خواهد گردید.

۳-۱. ساخت ابزار تحقیق

روش دلفی

اساس و پایه روش یا تکنیک دلفی به اعتبار علمی متخصصان شرکت کننده بستگی دارد. بنابراین در این پژوهش سعی وافر انجام شد تا پنل نخبگی به دقت انجام شود. شرکت کنندگان و نخبگان در این تحقیق در روش دلفی، ۱۵ نخبه را شامل می شود.

۳-۲. فرایند اجرای دلفی در تحقیق

قبل از اجرای تکنیک دلفی، برای تولید مواد خام این تکنیک، نیاز به مطالعه مقدماتی وجود داشت که این نیاز از طرق زیر مهیا شد: الف) مطالعه تحقیقات پیشین ب) مطالعه مبانی نظری موجود ج) استفاده از نظرات و تجربیات افراد درگیر با مسائل سیاسی و به طور خاص رقابت سیاسی د) استفاده از تجربیات شخصی.

گام اول: پس از مطالعه مقدماتی، اولین پرسشنامه به صورت نسبتاً ساختار نایافته ارسال گردید و از هر یک از متخصصین درخواست شد تا هر نوع ایده و نظر خود را آزادانه مطرح کند نتیجه این مرحله، مشخص شدن اولیه مولفه های مرتبط با رقابت سیاسی، ویژگی ها و زمینه ها و مختصات بود. گام دوم: پرسشنامه دارای ساختار، استفاده شد و از افراد، خواسته

شد تا هر مولفه را با استفاده از مقیاس لیکرت، رتبه بندی از خیلی کم تا خیلی زیاد، درجه بندی شود. در این مرحله پس از جمع آوری پرسشنامه دوم، آنالیز و خلاصه آماری میانه و رتبه بندی آن ها تهیه و پرسشنامه تدقیق شده ای فراهم گردید. گام سوم: خلاصه آماری پاسخ ها تهیه گردید. پس از نتایج از اجماع در هدف اولیه انجام دلفی، اولویت بندی مولفه ها مشخص گردید که در قسمت، یافته های تحقیق به توضیح مولفه های رقابت سیاسی «اسلامی» ایرانی» خواهیم پرداخت.

تحقق رقابت سیاسی متضمن حصول مولفه هایی می باشد که بدون وجود آنها، رقابت های سیاسی معنا نمی یابد و سیاست های تنظیمی در حوزه رقابت سیاسی باید معطوف به آنها باشد. به عبارت دیگر اصلاح الگوی رقابت در حوزه سیاست با پاسداشت و تعدیل مولفه های یاد شده صورت می پذیرد و هر سیاستی که به غیر از مولفه های مورد نظر رسیدگی کند، روبنایی خواهد بود.

۴. چارچوب مفهومی

۴-۱-۴. مفاهیم

۴-۱-۱. رقابت سیاسی^۲:

منظور از رقابت سیاسی در این نوشته عبارت است از:

«هر نوع تلاش آشکاری در چارچوب نظام، عمدی و نسبتاً بادوام و مسالمت آمیز، خواه نامنظم و خواه منظم (نهادینه) بین افراد و گروه ها بر سر بدست گرفتن قدرت سیاسی، که این رویارویی ها از حد عدم توافق ها و مجادلات معمولی و موقتی فراتر رفته و به صورت جبهه بندی ها و رویارویی ها پایدارتر در چارچوب نظام ظاهر می شوند». (دلوری، ۱۳۷۸۶: ۲۶)

۴-۱-۲. انواع رقابت سیاسی:

از لحاظ نظری می توان از سه نوع رقابت سیاسی نام برد: (خواجه سروی، ۱۳۸۲:

۶۶-۷۴)

نوع اول: «رقابت سیاسی بر نظام». نوع دوم: در «رقابت سیاسی با نظام». نوع سوم: «رقابت سیاسی در نظام» نام دارد. به این ترتیب نوع سوم، میانه ی دو نوع دیگر فوق الذکر قرار می گیرد و در آن برای رقابت سیاسی مولفه هایی مشخص و حد و مرزی وجود دارد

که بازیگران سیاسی امکان تجاوز به ماورای آن را ندارند و این حدود همان چارچوبی را تشکیل می‌دهد که رقابت سیاسی در درون آن انجام می‌گیرد و فرض بر آن است که چنین رقابتی بیش از پیش، استحکام چارچوب نظام را بیشتر خواهد کرد.

۳-۱-۴. دمکراسی:

«اندرو هیود»^۳ دموکراسی را از لحاظ لغوی به معنای «حکومت مردم» می‌داند و سه ویژگی را ذکر می‌نماید: (اندرو هیود، ۱۳۹۱: ۱۵۲)

- ۱- تاکید بر «مردم» بیانگر برابری سیاسی یعنی توزیع برابر قدرت و نفوذ سیاسی.
- ۲- اینکه حکومت توسط مردم بر اهمیت مشارکت عمومی تاکید دارد.
- ۳- اینکه حکومت برای مردم نیز، این حقیقت را برجسته می‌کند که دمکراسی بیانگر حکومت در منافع عمومی است.

۴-۱-۴. نظام مردم سالاری دینی:

مراد از مردم سالاری دینی، «مردم سالاری دینی-اسلامی» می‌باشد. چند نکته در مورد واژه مردم سالاری دینی-اسلامی قابل توجه است: ۱- خصوصیت بومی گرایي دارد. ۲- با برخی از ابعاد دمکراسی متداول در غرب، تفاوت‌هایی دارد.

نظام مردم سالار دینی همچون همه‌ی دموکراسی‌های دیگر، تابع ضوابط و محدودیت‌های دموکراسی نمایندگی خواهد بود. هر چند که شرایط خاصی را خصوصاً در زمینه انتخاب شوندگان چه قبل و چه بعد از انتخاب شدن مطرح می‌سازد. صالح بودن انتخاب شوندگان، شرط قبل از انتخاب آنان و تصویب قوانین و عمل در چارچوب شرع اسلام، از شرایط بعد از انتخاب شدن آن‌ها می‌باشد. در زمینه‌ی انتخاب کنندگان، مردم سالاری دینی حق رای همگانی را به رسمیت می‌شناسد. البته در باره نسبت مردم سالاری دینی و دمکراسی به نظر می‌رسد نظام سیاسی مردم سالار دینی و اسلام، با معنای، روشی دمکراسی، مغایرتی ندارد. چرا که این معنی، استفاده از مردم در اداره جامعه خصوصاً در تصمیمات مهم کشور است. اما با دمکراسی به مفهوم ارزشی، سازگاری ندارد. (خرمشاد، ۱۳۸۳: ۳۱۱-۳۱۰)

۵-۱-۴. مشارکت سیاسی^۴

درمجموع منظور از مشارکت سیاسی، «شرکت افراد در صحنه‌های مختلف مربوط به

قدرت و حکومت و تعیین سرنوشت حاکمیت در جامعه است». شرکت در انتخابات مختلف، شرکت در تظاهرات و تجمعات سیاسی، عضویت و هواداری از احزاب، گروه‌ها، جریان‌ها و جناح‌های سیاسی و به‌طور کلی حضور و شرکت فعال افراد در صحنه‌های مربوط به قدرت و حکومت و تعیین سرنوشت جامعه، بیانگر وجود مشارکت سیاسی در کشور است. بنابراین رقابت سیاسی در پرتو مشارکت سیاسی شکل می‌گیرد و به معنای تلاش برای کسب قدرت و کرسی‌های حاکمیت از راه شرکت در انتخابات است. (احمدی، ۱۳۹۰: ۴۲-۱۱)

از آنجا که این مقاله به دنبال ارایه مهمترین مولفه های رقابت سیاسی «اسلامی-ایرانی» با استفاده از منابع بومی می باشد در ادامه، با مراجعه به قرآن کریم و بیانات ائمه (علیهم السلام) و همچنین بیانات و آثار امام خمینی و آیت الله خامنه ای و مراجعه به قانون اساسی ج. ا. ا.، به استخراج مولفه های رقابت سیاسی «اسلامی-ایرانی» می پردازیم.

۴-۲. دیدگاه های بومی

۴-۲-۱. رقابت سیاسی از نگاه قرآن کریم و ائمه (ع)

رقابت سیاسی از منظر قرآن کریم رقابتی در چارچوب نظام است که ثبات و آرامش سیاسی را به دنبال دارد، و هدفش تعالی انسان و جامعه می باشد و دارای مولفه هایی است که اگر کسانی معتقد به این مولفه ها از جمله عدالت، تقوای الهی، قانون پذیری و قانون مندی، شایسته سالاری و کارآمدی و اخلاق نباشد، اجازه ورود به عرصه رقابت سیاسی را نخواهد داشت. اگر این مولفه ها رعایت شود به رقابت سیاسی مطلوب و سالم و مثبت خواهد رسید. رقابت سیاسی مطلوب از منظر قرآن کریم رقابتی است که محور و هدف آن کسب مقام و موقعیت و قدرت نیست بلکه هدف، کسب رضای خدا و رسیدن به سعادت و گام نهادن به سمت کمال است و رقابتی مبتنی بر اخلاق و تقوای سیاسی است که در این صورت، این گونه رقابت، سازنده و مثبت و مطلوب و الگو از منظر قرآن کریم است که نتیجه آن این است که انسانها را هدایت و سوق میدهد به سمت خیر و خوبی، صراط مستقیم و کمال و سعادت دنیوی و اخروی، و تشکیل حکومت الهی. بنابراین از منظر قرآن کریم، رقبای سیاسی می بایست با این مولفه ها آشنا و به آنها ملتزم بوده و با این آگاهی، وارد عرصه رقابت سیاسی گردند، که در این صورت سعادت‌مند

خواهند بود و در غیر این صورت به گمراهی و بی راهه خواهند رفت.

در این قسمت، به مولفه های رقابت سیاسی، مستخرج از دیدگاه قرآن مجید و بیانات ائمه (ع)، می پردازیم. که به جهت رعایت اختصار، صرفاً به ذکر یک مثال از قرآن مجید یا بیانات ائمه (ع) بسنده می کنیم:

۱- تقوای الهی ۲- اصالت خدمت ۳- شایسته سالاری ۴- قانون ۵- آزادی ۶- عدالت
۷- کارآمدی ۸- اخلاق

۱-۲-۴. تقوای الهی

إِتَّقُوا رَبَّكُمُ النَّاسِ / ۱ یا «إِتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي خَلَقَكُمْ / نسائی / ۱ / اتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ مائده / ۱۰۰.

۱-۲-۴. اصالت خدمت

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ / بقره / ۲ /

۱-۲-۴. شایسته سالاری

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَأْذِنُوا مَن أَسْتَأْذِنُ الْوَالِدِينَ وَالْأَسْفَلَ مِنكُمْ (قصص: ۲۶).

۱-۲-۴. قانون

فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا بقره- ۲۱۳

۱-۲-۴. آزادی

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْفُرَ بِاللَّهِ وَاللَّهُ يَكْفُرُ بِالْمُشْرِكِينَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ مُّبِينٌ / آل عمران- ۷۹ ؛

۱-۲-۴. عدالت

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ آل عمران- ۱۸۲

۱-۲-۴. کار آمدی

ان الله يامرکم ان تودوا الامانات الى اهلها و اذا حکمتم بين الناس ان تحکموا بالعدل
نسائی- ۸۵.

۱-۲-۴. اخلاق

وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آل عمران- ۱۶۴

۲-۲-۴. رقابت سیاسی و حضرت امام خمینی (ره)

در ابتدا برای استخراج مولفه های رقابت سیاسی باید به نظرات ایشان در حوزه سیاست و حکوت هر چند به طو خلاصه پرداخت. امام خمینی، منبع وحی را به عنوان مکمل عقل معرفی می کند. وی در تشخیص مصالح و مفاسد، از همه ی این منابع و ابزارها، به تناسب موضوع و شرایط زمان و مکان و قابلیت های هر یک از این منابع و ابزارها، بهره می برد تا مصالح کلیه ابعاد وجود انسان ها را تشخیص داده و تامین نماید، (جمشیدی، ۱۳۸۸: ۱۳۱)

همچنین در حوزه سیاست، پیوند میان دین و سیاست، از اساسی ترین و با اهمیت ترین، مبانی سیاست و حکومت مطلوب حضرت امام است. (آیت ... خمینی، ۱۳۹۴: ۱۴۳-۱۴۰)

حضرت امام برای دموکراسی مطلوب خود مولفه ها و مشخصاتی بیان کرده اند که طرح آن می تواند به شکل گرفتن تصویر نسبتاً واضحی از دموکراسی مطلوب ایشان بیانجامد. ویژگی ها و شاخص های دموکراسی مطلوب حضرت امام عبارتند از: الف: نافی استبداد و دیکتاتوری ب: تامین و حفظ آزادی ج: داشتن استقلال (جامعه و کشور) د: عدالت خواه نشات گرفته از اسلام. (امینی، ۱۳۸۸: ۳۸ و ۳۷)

رقابت سیاسی «مطلوب و برگرفته از مبانی نظری امام خمینی؛ «رقابت سیاسی در نظام» می باشد و به جهت رعایت اختصار، صرفاً به عنوان مولفه های مستخرج از دیدگاه ایشان برای رقابت سیاسی، اسلامی-ایرانی بسنده می کنیم:

- ۱-اخلاق ۲-مشروعیت الهی ۳-آزادی ۴-وحدت ملی ۵-حفظ نظام ۶-اسلامیت نظام
- ۷-ولایت فقیه ۸-تحزب ۹-استقلال ۱۰-جمهوریت نظام ۱۱-تکلیف ۱۲-مشارکت سیاسی
- ۱۳-عدالت ۱۴-تعدد گرایش های سیاسی ۱۵-قانون مداری ۱۶-انتخابات

۲-۲-۳. رقابت سیاسی و آیت الله خامنه ای

همانطور که در بحث رقابت سیاسی از نظر امام خمینی مطرح شد، در اینجا نیز برای استخراج مولفه های رقابت سیاسی، باید به نظرات آیت الله خامنه ای در حوزه سیاست و حکوت هر چند به طو خلاصه پرداخت. از نظر ایشان، عناصر سه گانه ی حاکمیت اسلامی عبارتند از: ۱. حاکم اسلامی ۲. کتاب الهی، به عنوان میزان و معیار حاکمیت ۳. مردم، حکومت الهی بهترین نظام سیاسی و اجتماعی برای دخالت مردم در اداره ی امور جامعه

است. به عبارتی حرکت اصلی به دوش مردم و تابع اختیار آنها است. حکومت فقیه عادل متقی، بهترین نوع حکومت ها است راه های تعیین حاکم عبارت اند از: ۱. نصب الهی ۲. انتخاب؛ انتخاب حاکم؛ در آنجایی است که دسترسی به امام معصوم نباشد (دوران غیبت کبری) انتخاب حاکم از سوی مردم بر اساس ملاک های خدا اعتبار قطعی دارد. (برگرفته از کتاب ولایت و حکومت: ۱۳۹۷) (خامنه ای، ۱۳۹۷)، ولایت و حکومت ص ۳۹۱) بنابراین جامعه ی اسلامی، یعنی آن جامعه ای، آن تمدنی که در راس آن جامعه، خدا حکومت می کند به عبارتی در راس مخروط خدا است و پایین تر تر از خدا، همه ی انسان های این جامعه اسلامی است و در چنین جامعه ای همه چیز از خداست (خامنه ای، اندیشه ولایت؛ ۱۳۹۷: ص: ۴۰۹-۴۱۰) با توجه به مطالب مذکور، می توان نتیجه گرفت از دیدگاه آیت الله خامنه ای، رقابت سیاسی در نظام اسلامی، با توجه به قوانین اسلام امکان پذیر است. به عنوان نمونه به چند مورد از بیانات و دیدگاه های ایشان در حوزه رقابت سیاسی می پردازیم. ایشان می فرمایند:

آحاد و عامه مردم، علاوه بر این که به صورت غیرمستقیم - از طریق مجلس خبرگان - رهبر معین می کنند، مستقیماً هم نسبت به شخص رهبر نظر و تصمیم دارند و نظر و تصمیم و خواست و اراده آنهاست که در حقیقت یک رهبر را رهبری کند. (سعید اشیری، ۱۳۹۰: ۲۵)

رقابت این نیست که کسی اثبات خود را متوقف بر نفی دیگری بداند. خود نامزدهای محترم هم مراقب باشند. نمی پسندد انسان که ببیند یک نامزدی، چه در نطق های تبلیغاتی، چه در سخنرانی، چه در تلویزیون، چه در غیر تلویزیون، برای اثبات خود متوسل بشود به نفی آن دیگری، آن هم با یک استدلال های گوناگون، به نظر من این درست نیست. (علی محمد سویزی، ۱۳۹۰: ۸۶)

بنابراین «رقابت سیاسی» مطلوب در دیدگاه آیت الله خامنه ای همانند حضرت امام (ره)، «رقابت سیاسی در نظام» می باشد و به جهت رعایت اختصار صرفاً به عناوین مولفه های مستخرج از دیدگاه ایشان، بسنده می کنیم:

۱- قانون اساسی ۲- تحمل مخالف ۳- اخلاق و تقوای سیاسی ۴- امنیت ملی ۵- خدمت به مردم ۶- رای مردم ۷- عدم تخریب و جهت کشور ۸- عدم توسل به کارهای ظالمانه ۹- عدم

تنازع ۱۰-عدم نفی دیگران ۱۱-ارزش های اسلامی ۱۲-هدف نبودن قدرت ۱۳-عدم بحث دل آزار برنده و بازنده ۱۴-وحدت ۱۵-قصد قربت ۱۶-مسالمت آمیز

۴-۲-۴. رقابت سیاسی و قانون اساسی ج.ا.ا.

قانون اساسی علاوه بر اینکه سازمان حکومتی و نهادها و سازمانهای حکومتی را تعریف و جایگاه هریک را مشخص می کند، حاوی یک بیانیه حقوقی است که در آن، حقوق اساسی، حقوق عمومی، حقوق طبیعی و غیر قابل تفکیک مردم را بیان می کند و حکومت را موظف به رعایت آنها می کند. به این ترتیب حقوق و آزادی های مردم از طریق مقید کردن حکومت به قانون اساسی تضمین می شود. بنابراین قانون اساسی به عنوان اساسی ترین سند و منشور ملی جمهوری اسلامی ایران در اداره جامعه بوده و رقابت سیاسی باید بر اساس آن و معطوف به مفاهیم و مولفه های آن باشد: (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران)

« رقابت سیاسی » مطلوب در قانون اساسی ج. ا. ا. « رقابت سیاسی در نظام » می باشد و به جهت رعایت اختصار، صرفا به برخی عناوین مولفه ها بسنده می کنیم:

۱-آزادی ۲-مشارکت و نقش مردم در تعیین سرنوشت ۳-تکامل اخلاقی ۴-حاکمیت خداوند - امامت و ولایت ۵-اسلامی بودن قوانین ۶-برابری در مقابل قانون ۷-رسانه های گروهی ۸-استقلال ۹-عدالت

۴-۳. یافته های پژوهش

در این قسمت، به توضیح مولفه های نهایی «رقابت سیاسی اسلامی- ایرانی» با توجه به وزن هر کدام و براساس نظر نخبگان که با استفاده از روش دلفی (با میانگین ۴/۳) مشخص گردیده است، می پردازیم:

۱- نظام سیاسی (۴/۷) ۲-فرهنگ سیاسی (۴/۷) ۳- دین و اخلاق (۴/۷) ۴-قانون (۴/۶)
۵- نخبگان سیاسی (۴/۵) ۶- آزادی (۴/۳) ۷- تکثر و مشارکت سیاسی (۴/۲) ۸- احزاب سیاسی و نهادمندی (۴/۲) ۹- استقلال (۴/۲) ۱۰- وحدت (۴/۱) ۱۱- مسالمت آمیز بودن (۴/۱)

۴-۳-۱. نظام سیاسی و رقابت سیاسی

این که هر نظام سیاسی برای تحقق رقابت های سیاسی، نیازمند حضور مؤثر دولت می باشد

اصلی پذیرفته شده است. بنابراین به جای پرداختن به اصل حاکمیت، نحوه اعمال حاکمیت مورد توجه قرار می‌گیرد. لذا راه حل، نه شکستن حاکمیت، بلکه تغییر «ساخت اقتدار» میباشد که از این طریق ضمن پاسداشت «حاکمیت ملی»، مجال مناسب برای رقابت نیز تحصیل می‌شود. (افتخاری، ۱۳۸۰: ۱۴۵-۱۴۷ و ۳۱۱-۳۱۲) رقابت سیاسی مستلزم آن است که کنترل بر منابع و وسایل قدرت در جامعه در میان گروه‌های مختلف، توزیع شده باشد. (بشیریه، ۱۳۸۲: ۵۹۲) به عنوان مثال تعبیر محمدرضا پهلوی از دموکراسی به «دموکراسی شاهنشاهی» دقیقاً با رویکردی طراحی شده بود که پادشاهی از بالا، این مجموعه را متحد سازد تا بتواند دموکراسی شاهنشاهی واقعی را مستقر سازند» (پهلوی، ۱۳۷۱: ۵۷۹) «هانتینگتن»^۵ در همین خصوص به تفکیک صور مختلف «حاکمیت ملی» پرداخته و با تأکید بر ضرورت صیانت از «حاکمیت مقتدر» اظهار می‌دارد که یک نظام سیاسی کارآمد، به جای الگوی «تمرکز قدرت»، از الگوی «قدرت پراکنده» (شبکه قدرت) تبعیت می‌نماید. (هانتینگتون، ۱۳۷۵: ۲۱۱) به همین علت است که «میگدال»^۶ بین دولت‌های قوی با دولتهای بزرگ تفاوت قایل شده و معتقد است که اصل «رقابت سیاسی» و تأکید بر «دموکراسی» در این جوامع، هرگز به معنای تضعیف دولت نیست. (جناتی، ۱۳۷۷: ۲۲۹) «جیمز بیل»^۷ و «کارلیدن» پس از تجزیه و تحلیل ماهیت و عملکرد سیاست در خاورمیانه، بدانجا میرسند که «پاتریمونالیسم»^۸ را، منشأ ناکارآمدی نظامهای سیاسی در این منطقه و بسط قلمرو مشارکت عمومی دانسته‌اند. اما با توجه به اهداف ناشی از تشکیل حکومت دینی در فرهنگ سیاسی شیعه، باید در کنار تأمین کار ویژه‌های عام حکومت، به کارویژه‌ی خاص حکومت دینی - که همانا هدایت و تربیت الهی است - نیز توجه نمود. فرهنگ سیاسی خاصی که در ایران حاکم بوده، موجب شده تا ساختار قدرت سیاسی به گونه‌ای شکل بگیرد که کارگزاران حکومتی از عمل در چارچوب قانون سرباز زنند. پیامد این امر نهادینه‌نشدن قانون در جامعه و تداوم چالش قدرت و قانون بوده است (کیخا، ۱۳۸۳: ۸۴-۶۹)

در پایان می‌توان گفت، نظام سیاسی «مردم سالاری دینی‌ای» مناسب و مورد نظر می‌باشد. که روش تعیین حاکم اسلامی در آن از طریق نصب میباشد و مشروعیت آن الهی و با هدف تکامل اخلاقی انسان است که با مشارکت مردم در انتخابات و... فعالیت می‌یابد. بنابراین حکومت اسلامی هیچ یک از انواع طرز حکومت‌های موجود نیست. در یک الگوی

اسلامی-ایرانی، نظام سیاسی نه اقتدارگرا می باشد و نه دموکراتیک، هر چند ممکن است در برخی موارد شبیه نظام سیاسی متمرکز و دربرخی موارد دیگر شبیه نظام دموکراتیک باشد. از آنجا که در چنین نظامی، نگرش ها و کنش ها، ادراکی بوده، رقابت سیاسی در آن امکان پذیر است و فرهنگ سیاسی مشارکتی را تولید و تقویت می نماید که در آن قدرت وسیله است و هدف وسیله را توجیه نمی کند.

۲-۳-۴. فرهنگ سیاسی^۹ و رقابت سیاسی

فرهنگ سیاسی به عنوان یکی از مهم ترین مولفه های رقابت سیاسی، را می توان پدیده ای چهار بعدی شامل ۱- باورها، ۲- ارزشها، ۳- دانش و ۴- احساسات سیاسی دانست. با توجه به ترکیبهای مختلف از چهار بعد ذکر شده، می توان گونه های مختلفی از تعریف فرهنگ سیاسی را ارائه کرد. فرهنگ سیاسی، چارچوبی است که رفتار سیاسی در آن شکل می گیرد. (کتابی و همکاران، ۱۳۸۰: ۱۰۹-۷۷) فرهنگ سیاسی را در دو مقوله باید بررسی کرد: اول اینکه فرهنگ سیاسی، مشروعیت دهنده نظام سیاسی، حاکمان، قوانین، فرایند تصمیم گیری و سیاست گذاری می باشد؛ و دوم اینکه در مشارکت مردم تأثیرگذار است. (کیخا، ۱۳۸۳: ۸۴-۶۹) از طرفی وبر^{۱۰} در مورد فرهنگ سیاسی معتقد است انسان دارای دو بعد «عقلایی» و «احساسی (غیرعقلایی)» می باشد. (وبر، ۱۳۷۴: ۳۶۷) و بعد «عقلایی» در نگرش ها و رفتارهای سیاسی افراد جامعه، لازمه تحقق رقابت سیاسی می باشد از جمله عواملی که می تواند تأثیر زیادی بر روی فرهنگ سیاسی (به عنوان لازمه رقابت سیاسی) داشته باشد، دین داری است و اسلام خود منبع ارزش هایی است که ریشه در تعالیم وحی دارد و با دموکراسی به عنوان ایدئولوژی غربی، سازگاری ندارد. (رهبر، ۱۳۸۹، ۷۱). در ادامه به چند، دوگانه مهم فرهنگ سیاسی، اشاره می شود، که یکی از آن دو، فرهنگ سیاسی نا مطلوب و دیگری فرهنگ سیاسی مطلوب جهت ایجاد رقابت سیاسی از منظر امام علی (ع) می باشد: (درخشه، ۱۳۹۷: ۱۹-۳۸)

۱. پرهیز از فرهنگ سیاسی خشونت منشی و ضرورت تمسک به صلح باوری
۲. پرهیز از فرهنگ سیاسی تک رأیی و ضرورت بسط تعاون فکری و مشورت
۳. پرهیز از فرهنگ سیاسی خرافه گرایی و جهل محوری و ضرورت تمسک به عقل گرایی
۴. پرهیز از فرهنگ سیاسی چاپلوسی و تملق و ضرورت ستایش گریزی

۵. پرهیز از فرهنگ سیاسی خودپسندی و ضرورت بسط فرهنگ یاریگری و دیگر خواهی

۶. پرهیز از فرهنگ سیاسی مسئولیت‌گریزی و ضرورت بسط فرهنگ مسئولیت‌پذیری اجتماعی.

۷. پرهیز از فرهنگ سیاسی نسب‌محوری و عصیبت و ضرورت بسط فرهنگ تقوا محوری

۸. پرهیز از فرهنگ سیاسی کوتاه‌بینی و ضرورت بسط فرهنگ دوراندیشی و حزم
براین اساس، می‌توان با شناخت فرهنگ سیاسی جامعه‌ای مثل ایران، مسائل و پدیده‌هایی را که مانع نهادینه‌شدن رقابت سیاسی و تعامل مناسب قدرت و قانون در ایران بوده‌اند، را شناخت. بر اساس موارد مذکور، فرهنگ سیاسی امروز ایران، وامدار سه فرهنگ ملی ایرانی، اسلامی و غربی است. (کیخا، ۱۳۸۳: ۸۴-۶۹) در واقع حتی چارچوب‌های نظام و خطوط قرمز آن، نیز دارای بعدی فرهنگی هستند. بدین معنا که باورها و یا الزامات قانونی- عقلی مذکور باید به مثابه هنجارهایی حساس و مهم در بطن فرهنگ سیاسی نخبگان و توده درآمده تا بتوانند نتیجه-بخش باشند، و جامعه سیاسی ایرانی از درک کامل چنین پدیده و تجربه چنین فرایندی محروم بوده است. از این منظر می‌توان به طیف فرضیات متنوعی از دیدگاه‌های آسیب‌شناسانه در موضوع رقابت سیاسی اشاره کرد که فصل مشترک آن‌ها این است، که درون فرهنگ سیاسی ایرانی عناصری وجود دارد که به نوعی راه را بر مشارکت و رقابت سیاسی سد می‌کند. (میر محمدی، ۱۳۸۱: ۲۴۷-۲۴۶). این فرضیات مدعی‌اند بازیگران سیاسی جامعه ما همواره خود واضع قواعد بازی بوده‌اند و هر کدام تلاش داشته‌اند که با مسلط کردن گفتمان و نظام هنجاری خویش، دیگران را به تمکین از قواعد حزبی- جناحی خود ترغیب و یا تهدید نماید. (تاجیک، ۱۳۸۰: ص ۲۰۲).

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت در فرهنگ سیاسی شیعه، رقابت سیاسی، توسط عوامل و عناصر نظارت درونی و بیرونی، کنترل می‌شود. حضور فرهنگ سیاسی سلطنتی، که میراث ایران پیش از اسلام است، و نیز ورود فرهنگ اومانیستی غرب به ایران معاصر، که خاصیتی سکولار دارد، از عوامل اساسی چالش، با آموزه‌های فرهنگ سیاسی شیعه از جمله قانون‌مداری و رقابت سیاسی در ایران معاصر بوده است. بر این اساس، انقلاب اسلامی و نظام

برخاسته از آن، محصول فرهنگ سیاسی شیعه و سرآغاز عصر نهادینه‌شدن قانون و رقابت سیاسی در ایران بود

۳-۳-۴. قانون و رقابت سیاسی

این حقیقت که ایجاد رقابت سیاسی، بدون توافق بر «قواعد» در «بازی سیاست» ممکن نیست دلالت به ضرورت وجود «قوانین معتبری» دارد که «رقابت سیاسی» را سمت و سو داده و معنا نمایند. در تحلیلی که زونیس به انجام رسانده است، این عدم احساس اعتماد با سطح فعالیت افراد و گروه‌ها سنجیده شده و نشان داده است که ارتقای سطح فعالیت‌های سیاسی به بسط ناامنی منجر شده که ریشه در «نبودن یا عدم اجرای قانون» دارد. (رضاقلی، ۱۳۸۴: ۱) (ره‌پیک، ۱۳۷۸، بولتن) «منابع قانون» در اسلام عبارت از منابع قوانین الهی و بشری، به این معنا که تنها اسلام می‌تواند نیازهای واقعی جامعه را تأمین کند و فقط خداوند صلاحیت وضع قانون جامع بشری را دارد، زیرا او تمام خصوصیات لازم برای وضع بهترین قانون را دارد و از طرفی هیچ یک از عیبت‌هایی که دامن‌گیر قانون‌های بشری و مجریان آن است در اسلام و خداوند وجود ندارد. (حق پناه، ۱۳۷۷: ص ۲۵۹-۲۶۳) بنابراین رقابت سیاسی بر مبنای نظم و قانون و محدودکردن رقابت سیاسی به حدود الهی، از اهم عناصر مورد تأکید دین مبین اسلام هستند که باید بیش از پیش مورد توجه باشند. مسئله فوق‌الذکر همان ایده‌ای بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رحمه‌الله درصدد تحقق آن بود.

نتیجه اینکه رقابت سیاسی به مثابه یک بازی در عرصه سیاست، تابع مولفه‌ها و قواعدی می‌باشد که سلامت آن در گرو التزام کلیه بازیگران به این مولفه‌ها است. یکی از آسیب‌های جدی وارده بر الگوی رقابت سیاسی در کشور ما، عدم التزام یکی از طرف‌های بازی (یا تمامی آن‌ها) به رعایت مولفه‌ها است و همین امر، سیستم رقابتی را مختل و به بروز ناامنی منجر می‌شود. بنابراین مبنای مولفه‌ها در رقابت سیاسی «اسلامی-ایرانی»، الهی است و اگر قوانین دیگر، با قوانین اسلامی تعارضی نداشت از آنها نیز می‌توان بهره برد.

۴-۳-۴. نخبگان سیاسی و رقابت سیاسی

نخبگان سیاسی و مدیران، باید ویژگی‌های خاصی داشته باشند تا به لحاظ منطقی و روشی بتوانند رقابت سیاسی را محقق کنند. این ویژگی‌ها از دیدگاه حضرت علی (ع) به سه دسته

تقسیم می شوند:

دسته اول: ویژگیهای عقلی و واقعی که لازمه جوامع بشری است.

دسته دوم: ویژگیهای اخلاقی و انسانی است که انسانها و جوامع ارزش محور به آنها

معتقد و پایبند هستند

دسته سوم: مختص ادیان الهی و اسلامند و ریشه در تعالیم الهی و سیره سیاسی حضرت علی (ع) دارند، این ویژگیها عبارت اند از: اول، برخورداری از ملکات و فضایل اخلاقی دوم، نگرش دینمدارانه به قدرت سوم، نگرش زاهدانه به دنیا و زندگی، چهارم، تعامل کریمانه با مردم (علیخانی، ۱۳۸۰: ۴۵) همچنین در آسیب شناسی جامعه ایران می توان دو ریشه اساسی را ذکر کرد: یکی استبداد که اساسا داخلی است و دیگری استعمار، که خارجی است (علیزاده و حقیقت، ۱۳۸۶: ۳۵-۲۷)

برهمن اساس ورود گسترده نیروهای اجتماعی آموزش ندیده به عرصه فعالیت های سیاسی، از جمله علل مهمی است که فضای رقابت سیاسی را آسیب پذیر می نماید. به عبارت ساده تر، لازم است موانع قانونی برای افراد و گروه های گذارده شود که مایل به فعالیت سیاسی به صورت سازمانی هستند تا افراد و گروه های ذی صلاح و آگاه به این عرصه گام گذارند. بنابراین حاکمیت بینش تخصص گرایی در این حوزه، می تواند آثار مفیدی داشته باشد که اولین آنها قاعده مند شدن رقابت سیاسی است. در جامعه کنونی ما، نهادها و نخبگانی وجود دارند که کاملاً در جهت های متفاوتی حرکت می کنند و یا با سرعت های متفاوت در یک جهت حرکت می کنند و بر سر مولفه های رقابت سیاسی اتفاق نظر و وفاق ندارند. نظمی که در جامعه ما وجود دارد، کمتر برخاسته از نتیجه رقابت های سیاسی است. در این حالت ما شاهد هستیم که نخبگان و گروه ها و جناح های سیاسی در ایران، وارد رقابت های مهار نشده می شوند.

۴-۳-۵. آزادی و رقابت سیاسی

اصل آزادی یکی از مولفه های رقابت سیاسی می باشد و فعلیت یافتن آن نیازمند تحول فرهنگ سیاسی، اجتماعی و فرهنگ اقتصادی است (سریع القلم، ۱۳۷۲، ۹۰-۸۱) تعریف آزادی، سهل و ممتنع است و «آیزیا برلین»^{۱۱} در نوشته ی خود بیش از دویست تعریف از آزادی ارائه داده است. کارل یاسپرس^{۱۲} نیز بر این باور است که تعریف قانع

کننده‌های از آزادی امکان ندارد و فهم معنای آزادی برای همیشه دور از تصور باقی خواهد ماند شهید مطهری نیز مسئله‌ی آزادی را از مسائل بسیار پیچیده‌ی عصر ما معرفی می‌کند که روانشناسان، علمای اخلاق، متکلمان، فلاسفه، فقیهان و اصولیها از ارائه‌ی تعریفی درباره‌ی آن درمانده‌اند. از دیدگاه شهید مطهری بحث آزادی بیان با آزادی عقیده و فکر ارتباط تنگاتنگی دارد و از نظر ایشان در اسلام، آزادی تفکر است و آزادی عقیده‌های که بر مبنای تفکر، درست شده باشد. ایشان در کنار آزادی اجتماعی، آزادی معنوی را مطرح می‌کند. به نظر وی، انبیاء آمده‌اند تا علاوه بر آزادی اجتماعی، آزادی معنوی به انسان‌ها بدهند. آزادی اجتماعی آزادی انسان است از قید و بند دیگران؛ و آزادی معنوی یعنی آزادی انسان از خودش. در مورد آزادی سیاسی که مرتبط با رقابت سیاسی می‌باشد باید گفت که می‌توان سه مصداق ۱-رهایی از سلطه‌ی دیگران ۲-آزادی به عنوان حق مشارکت ۳-آزادی حق بیان (رهبر، ۱۳۹۳: ۸۶-۸۵) برای آن در نظر گرفت. حکومت در منظر سیاسی امام خمینی (ره)، همواره در برابر ملت مسئول بوده و باید در صراط آزادی‌های معقول و اجتماعی آنان، به دور از هر گونه مصلحت‌اندیشی، تلاش کند. محروم ساختن مردم، -از حق آزادی و حضور و مشارکت فعال آنان در سرنوشت خود از رهگذر آرای عمومی و انتخاب مدیرانی خدمت‌گذار و متعهد،- تخلف از قانون اساسی محسوب شده و قابل تعقیب و کیفر از جانب ملت است (خواججه‌سروی، ۱۳۸۹: ص ۲۳۱) بنابراین «رقابت سیاسی» بدون وجود «آزادی» نه قابل تعریف و نه قابل «تحقق» است، لذا در کلیه الگوهای رقابتی، وجود این عنصر ضروری تلقی شده است. آنچه یادآوری آن در اینجا ضروری است عطف «آزادی» به فعالیت «مخالف» است و این که آزادی را نباید موهبتی دانست که صرفاً به موافقان یا افراد و گروه‌های همراه داده می‌شود؛ به عبارت دیگر «آزادی»، عنصری است که تمام گروه‌های موجود در درون نظام در چارچوب قانون حق بهره‌مندی از آن را دارند و در این میان مخالفان به خاطر «سیاست بدیلی» که عرضه می‌دارند به عنوان شاخص بود یا نبود آزادی در عرصه رقابت‌های سیاسی، مطرح می‌باشند. (خواججه‌سروی، ۱۳۸۵: ص ۹۱).

۶-۳-۴. تکثر سیاسی و رقابت سیاسی

اصل تکثر به عنوان لازمه رقابت سیاسی، قبل از آن‌که به عنوان یک مفهوم سیاسی

رایج باشد، به عنوان الگویی برای تبیین چگونگی رابطه مردم و گروه‌های اجتماعی با نظام سیاسی به کار می‌رود. تکرر دلالت بر دو ویژگی مهم «تعدد» ۱۳ و «تنوع» ۱۴ دیدگاه‌ها دارد که مکمل یکدیگر بوده و در بعد کمی و کیفی، تکرر را به صورت توأمان مورد تأکید قرار می‌دهد. تنوع، دلالت بر امکان طرح دیدگاه‌های مختلف نسبت به مقوله حکومت دارد و اینکه در درون جامعه، این رویکردها، امکان طرح و جلب افکار عمومی را به منظور تصدی امر قدرت سیاسی داشته باشند. تعدد، بر فزونی آماري رویکردها اشاره دارد (احمدی، ۱۳۹۰: ۱۱-۱۲) سبک زندگی اسلامی، به دلیل تأثیر در زندگی فردی، اجتماعی و سیاسی، (به لحاظ هدف و ابزار در نوع مشارکت و رقابت سیاسی)، به صورت اساسی اثرگذار است (مظفری، ۱۳۹۴: ۱۶۰-۱۳۹) گرچه چند سالی است که جامعه ما شاهد گسترش تکثرگرایی است، اما هنوز موانع بسیاری وجود دارد. (اطاعت، ۱۳۷۶: ۱) در رقابت سیاسی اسلامی-ایرانی، تنوع، با توجه به کنش‌های اجتماعی معطوف به ارزش‌های اسلامی، امکان پذیر بوده و چگونگی رابطه مردم و گروه‌های اجتماعی با نظام سیاسی، در نظریه تشیع که قائل به نصب حاکم می‌باشد، در قالب مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی متجلی می‌گردد. اما به نظر نویسنده در نظام اسلامی امکان تنوع (به معنای غربی) وجود ندارد.

۷-۳-۴. احزاب سیاسی، نهاد مندی و رقابت سیاسی

رقابت سیاسی مستلزم دو اصل کلی ۱- نظارت همگانی بر تصمیم‌گیری جمعی و ۲- داشتن حق برابر در اعمال این نظارت می‌باشد. یکی از مسیرهای دستیابی به این دو اصل، ایجاد حزب سیاسی است. (کارگر کمی‌ها، ۱۳۹۵: ۱۶۱-۱۵۰) البته باید توجه نمود که نهادینه شدن رقابت‌های سیاسی، از الزامات اساسی رقابت سیاسی است. نهاد مندی رقابت‌های سیاسی، اصلی‌ترین شرط تحقق دموکراسی محسوب می‌شود. در همین راستا از جمله وظایف احزاب سیاسی نهادمند، به عنوان نهادهای قدرتمند و صلاحیت‌دار، این است که به ۱- تربیت نیروهای لایق و با تجربه بپردازند. احزاب سیاسی ۲- افکار عمومی را شکل داده و اعلام برنامه می‌کنند و به جای این‌که افراد، محور رقابت‌های سیاسی قرار گیرند، ۳- برنامه محوری به شعار اساسی تبدیل می‌شود ۴- رابطه مردم و مسئولین یک‌طرفه و آمرانه نیست و ۵- عقلانیت در تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها مشهود است. (احمدی، ۱۳۹۰: ۴۲-۱۱)

به نظر هانتینگتن دموکراسی مدل خوبی برای کشورهای درحال توسعه نیست. آن‌ها بیشتر از دموکراسی، به تشکیلات نهادمند و نظام‌های سیاسی قوی و کارآمد محتاجند؛ زیرا بدون آزادی می‌شود سامان داشت؛ اما بدون سامان، آزادی هرگز. بنابراین می‌توان شاخص اساسی را در توسعه از نظر هانتینگتن؛ نهادمندی سیاسی دانست. هانتینگتن معتقد است در یک جامعه در حال گذار، تشکیل احزاب سیاسی قدرتمند و متکی به حمایت نهادینه شده توده‌ای است که ترجیحا باید پیش از رقابت سیاسی تشکیل شده باشد در نتیجه در این دیدگاه، رقابت سیاسی نسبت به نهاد خود تقدم نداشته، بلکه متاخر از آن است (خواجeh سروی، ۱۳۸۲: ۱۲۳).

بنابراین خلاصه دستورالعمل هانتینگتن آن است که پیش از گسترش دامنه‌ی رقابت سیاسی، باید یک نظام دو حزبی یا چند حزبی یا یک حزب مسلط ایجاد شده و استحکام یابد و رقابت سیاسی در چارچوب آن به جریان افتد. به عبارت دیگر تنها ماشین حزبی یاد شده در جوامع در حال گذر پاسخگوی حفظ رقابت سیاسی است. احزاب سیاسی می‌توانند موجب سوق دادن رقابت‌های سیاسی به درون سیستم شوند و از رقابت‌های برون‌سیستمی پیشگیری کنند.

۸-۳-۴. استقلال و رقابت سیاسی

استقلال به عنوان مولفه رقابت سیاسی، عبارت است از «داشتن قدرت تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری همراه با اعمال این تصمیم‌ها و سیاست‌ها در حیطه حاکمیت». اگر این تعریف را تجزیه کنیم، سه عنصر قدرت تصمیم‌گیری، قدرت اعمال تصمیم گرفته شده و قلمرو حاکمیت، قابل بازیافت هستند که رقابت سیاسی باید معطوف به آنها باشد. بر این اساس چنانچه ملتی بتواند بدون تأثیرپذیری از محیط خارجی اعم از منطقه‌ای و نیروهای اثرگذار بین‌المللی برای خود برنامه‌های کلان سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تدوین کند، آن را ملت مستقل می‌نامند. (انصاری، ۱۳۷۹: ۸۹-۱۱۶)

در همین راستا اسلام بر مبنای قاعده نفی سبیل و استقلال خواهی در روابط مسلمانان و غیر مسلمانان به جهت عدم ولایت کافران بر مسلمانان است که اجازه نمی‌دهد ایجاد روابط و انعقاد پیمان‌ها باعث سلطه کافران بر مسلمین گردد و در صورتی که پس از انعقاد این نکته کشف گردد که قرارداد منعقده باعث زیان شدید جامعه اسلامی است با

استفاده از قاعده «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» قاعده قبلی «اوفوا بالعقود» خنثی می‌گردد. (شکوری، ۱۳۶۱:ص ۳۸۷).

در پایان باید به این نکته اشاره کنیم که با پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی و تغییر رژیم سیاسی در ایران، استقلال سیاسی به عنوان زمینه رقابت سیاسی تحقق یافت. از این روی ضرورت حفظ آن و دستیابی به دیگر جنبه‌های استقلال یعنی استقلال اقتصادی و به خصوص فرهنگی را دو چندان نموده است. ویژگی استقلال فرهنگی در این است که استقلال در آن باعث دستیابی به دیگر ابعاد استقلال می‌گردد و بر عکس، سلطه‌پذیری در آن نیز باعث سلطه در انواع دیگر می‌شود (صلاحی، ۱۳۸۶: ۵۲۵). بنابراین استقلال به عنوان یکی از مولفه‌های رقابت سیاسی اسلامی-ایرانی، جهت التزام طرف‌های رقابت سیاسی به شمار می‌رود.

۹-۳-۴. وحدت و رقابت سیاسی

در ارتباط با نقش وحدت ملی در رقابت سیاسی، که به معنای هماهنگی و همبستگی میان اجزای تشکیل دهنده یک نظام سیاسی و اجتماعی است؛ باید گفت که یکی از اساسی‌ترین عناصر و پیش شرط‌های ضروری دستیابی به وحدت و همبستگی ملی، هویت ملی است. مهم‌ترین متولی وحدت ملی، دولت است. دولت‌هایی که بتوانند این اجزاء و مولفه‌ها را در پیوند ارگانیک با هم قرار دهند؛ امنیت، ثبات، اقتدار و وحدت در جهت رقابت سیاسی جامعه به ارمغان می‌آورند. اما دولت‌هایی که نتوانند بین ابعاد و اجزاء هویت و وحدت ملی، رابطه اندام وار به وجود آورند، کشور را در معرض واگرایی سیاسی و اجتماعی و دور شدن از رقابت سیاسی قرار می‌دهند.

هر ثبات و وحدت ملی فراگیر و مداومی در ایران نیز مسبوق به توجه همه جانبه دولت و جامعه، به هویت متکثر و بافت فرهنگی اجتماعی موزاییکی جامعه ایرانی است. شواهد تاریخی نیز نشان می‌دهد در بطن جامعه بین لایه‌های هویتی و خرده فرهنگی‌های اجتماعی جامعه ایرانی نوعی همسازی وجود دارد و اقوام و خرده فرهنگی‌های جامعه با یکدیگر احساس تعارض نمی‌کنند. رقابت سیاسی جز در نتیجه اعتقاد به همسازی لایه‌های مختلف هویت ملی ایرانی و اهتمام دولت به ایجاد شرایط عادلانه و برقراری روابط احترام آمیز و به رسمیت شناختن لایه‌های فرهنگی و هویتی و حقوق سیاسی اجتماعی اقوام مختلفی که در

یک گستره جغرافیایی همچون ایران زندگی می کنند، تحکیم نخواهد شد. (قاسمی، ۱۳۹۰ : ۱۳۸-۱۰۷) هم چنین در صورتیکه گروه‌های اقلیت به علت تفاوت نژاد، جنس، قومیت، دین یا تفاوت دیدگاه سیاسی، مورد تعرض بگیرند؛ در این صورت تنها راهی که تنش را کم می کند و سبب ایجاد رقابت سیاسی می شود حمایت قانونی دولت از این گروه‌ها و کثرت‌گرایی گروهی است (جهان‌بین، ۱۳۷۹: ص ۲۳۸). امام علی (ع) در خطبه ۵ (که بعد از واقعه سقیفه ایراد شده است) برای موج های هلاکت آور فتنه ها و عدم پایداربها، دوری گزیدن از مسیر تفرقه که یکی از موانع تحقق رقابت سیاسی است را تجویز میکنند. کما اینکه در ادامه آن، تظاهر به نسب و فخر ورزیدن به آن را نیز از قاموس فرهنگ سیاسی و رقابت سیاسی شایسته مدنظر خود دور میکنند (درخشه، ۱۳۹۷: ۳۸-۱۹)

بنابراین دو الگوی کلان برای ایجاد وحدت و همبستگی ملی بنظر می رسد ۱- همانندسازی: که بر اساس آن ویژگی ها و عادات و رسوم فرهنگی گروههای اقلیت در فرهنگ حاکم اکثریت حل می شود که رادع رقابت سیاسی است ۲- همگرایی: که در آن تلاش بر رعایت حقوق همه اقلیتهای قومی و حفظ و پرورش ممیزه های هویتی آنان (نظیر زبان، سنتها و مناسک) است مساعد رقابت سیاسی است. وجه تمایز این دو الگو در موضوع حل و فصل درازمدت و صلح آمیز اختلافات و مدارا با تنوعات فرهنگی است که از زمینه های رقابت سیاسی می باشد. الگوی همانندسازی اگر چه وحدت ملی را در کوتاه مدت حفظ می کند، ولی در بلندمدت باعث تشدید منازعات، تضعیف همبستگی ملی و رقابت سیاسی و زمینه سازی برای تجزیه ملی می شود؛ اما الگوی همگرایی، همبستگی و وحدت ملی را در بلندمدت تحکیم می بخشد و زمینه های تکثر سیاسی و آزادی و در نتیجه رقابت سیاسی در آن بیشتر بوده و لازم است هر گونه رقابت سیاسی، معطوف به همگرایی و حفظ وحدت ملی صورت پذیرد..... که مورد اخیر یعنی الگوی همگرایی، لازمه رقابت سیاسی اسلامی-ایرانی می باشد.

۱۰-۳-۴. مسالمت آمیز بودن و رقابت سیاسی

یکی از مباحث مهم جامعه‌شناسی سیاسی، راه‌های مقابله با خشونت سیاسی است. رقابت‌های سیاسی مبتنی بر گفتگو و مذاکره یکی از شاخص‌های مهم نظام توسعه‌یافته تلقی می‌شود. لوسین پای، فرآیند نوسازی و دگرگونی سیاسی را مستلزم گذار از پنج مرحله

۱:- بحران هویت ۲- بحران مشروعیت ۳- بحران نفوذ ۴- بحران مشارکت ۵- بحران توزیع (متفاوت می‌داند به اعتقاد او گذر از هر یک از این مراحل، تضادها و رقابت‌های خاصی به همراه دارد. و با عبور از بحران‌های پنجگانه، به تدریج از شدت کشمکش‌ها و کاربرد اجبار و خشونت برای حل کشمکش‌های موجود کاسته می‌شود و جای آن را رقابت سیاسی مسالمت آمیز و سازوکارهای مدیریتی و نهادی می‌گیرد. (دلوری، ۱۳۷۸، ص ۵۹) بر همین اساس، از جمله دلایلی که صاحب‌نظران برای خشونت پیکارهای سیاسی در گذشته تاریخی ایران ذکر می‌کنند؛ این است که فرهنگ گفتگو میان دولت و مردم در جامعه ایجاد نشد و اساساً اقشار مختلف مردم، نیازهای خود را بدون مراجعه به دولت برطرف می‌کردند و ارتباط متقابل میان دولت و مردم وجود نداشت. نبود تقاضا از سوی جامعه موجب شد نظام سیاسی ایران به صورت نظامی بسته درآید و ارتباطی با محیط اطراف خود نداشته باشد. نظریه ایستون و پارسونز ۱۵ در خصوص تلقی سبیرنیتیک از نظام سیاسی، عملاً در ایران موردی پیدا نمی‌کرد. جعبه سیاه نظام سیاسی در ایران اساساً جعبه بسته و بدون ارتباط با محیط و مانع رقابت سیاسی بود. به عبارت دیگر همان‌گونه که پیشتر نیز بیان شد، ستیز دولت و ملت به صورت ستیزی هویتی جلوه‌گر شده و ستیزهای هویتی می‌توانند به آسانی به سمت خشونت سوق یابند. (ایوبی، ۱۳۷۷: ص ۴۳۰).

در همین زمینه امام علی (ع) تاکید زیادی به پرهیز از خشونت و ضرورت تمسک به صلح می‌کنند. از نظر امام علی (ع)، اصل بعثت رسول الله (ص)، خود بزرگ‌ترین اقدام برای اصلاح فرهنگ سیاسی این مردم بود؛ اقدامی که با تلاش برای زدودن اضطراب‌های اجتماعی، خشونت‌ها و واکنش‌های غیرطبیعی جامعه، همراه شد. تندخویی و خشونت منشی، امکان تمسک به عقل (به منزله یکی از بن‌مایه‌های فرهنگ سیاسی مطلوب امیرالمؤمنین (ع)) را می‌گیرد و اگر این آفت در جامعه‌ای به عنوان مؤلفه‌ای فرهنگی پایدار شود، جنون توده را منجر خواهد شد و شکسته شدن متداوم هنجارها و سست شدن پایه‌های اجتماع از نتایج قابل انتظار خواهد بود. امام علی (ع) در جایگاه یک کارگزار حکومتی در هر موقعیت بحرانی که امکان حل و فصل امور با وجوه مسالمت آمیز بوده است، از کار بست خشونت دوری می‌گزیدند. از طرف دیگر امام علی (ع) ابزار ریاست (به عنوان یکی از ارکان نهادی فرهنگ سیاسی) را سعه صدر دانسته و جوهره

سیاست را ملایمت و هموار بودن بیان کرده اند. به طور مشخص هر فرهنگ سیاسی که غضب و عدم سعه صدر در آن پررنگ باشد، همواره تنش، تغییر و عدم ثبات و به تبع آن، اختلال در نظام و رقابت‌های سیاسی را تجربه می‌کند. (درخشه جلال، شریعتمداری احمد، ۱۳۹۷، صفحه ۲۴-۲۸)

بنابراین رقابت‌های مبتنی بر گفتگو و مذاکره یکی از شاخص‌های مهم رقابت سیاسی تلقی می‌شود. وجه مشترک غالب نظام‌هایی که رقابت سیاسی در آن‌ها مبتنی بر گفتگو است این است که نظام سیاسی در برخورد با مطالبات گروه‌ها و قشرهای مختلف مردم به گونه‌ای عمل می‌کند که هزینه رقابت مبتنی بر گفتگو به شدت کاهش می‌یابد و این امید در گروه‌های سیاسی ایجاد می‌شود که می‌توانند با مذاکره و گفتگو به حداکثر خواسته‌های خود دست یابند و رقابت سیاسی مسالمت آمیز «اسلامی-ایرانی» ایجاد شود.

۱۱-۳-۴. دین، اخلاق و رقابت سیاسی

اگرچه موضوع و جایگاه اخلاق در مطالعات قدرت و سیاست به واسطه سیطره گفتمان سکولاری ۱۶ در بازه ای طولانی انکار شده بود، اما به تدریج به ویژه با طرح نرم افزاری قدرت، عناصر اخلاقی توجه، بخشی از اندیشمندان علوم اجتماعی را جلب کرده و در حوزه مطالعات قدرت نیز به عنوان یکی از منابع قدرت دانسته شده است. (حسینی و چوکامی، ۱۳۹۴: ۳۴-۵) اندیشمندان علوم سیاسی و جامعه‌شناختی در مباحث شان، متغیرها یا عوامل مختلفی که بر مشارکت و رقابت سیاسی اثرگذارند را بررسی کرده‌اند. البته نمی‌توان فقط بر یک متغیر تأکید کرد و در این زمینه نگرش تک‌عاملی صحیح نیست؛ بلکه می‌توان گفت مجموعه‌ای از این متغیرها در مشارکت و رقابت سیاسی مؤثر است، اما میزان تأثیرشان متفاوت است. در این میان نقش دین و مذهب و عقاید سیاسی مذهبی به‌ویژه در افراد متدین بسیار برجسته است. با توجه به این نکته، انگیزهای مشارکت و رقابت سیاسی را می‌توان در ۱- منافع فردی ۲- ارزش‌های اجتماعی و جامعه‌پذیری سیاسی ۳- باورهای مذهبی و عقاید سیاسی خلاصه نمود. (مظفری، ۱۳۹۴: ۱۶۰-۱۳۹) نظام سیاسی مردم سالار دینی واجد ماهیت دینی و اخلاقی است که به خودی خود الزام‌ها و محدودیت‌هایی را بر الگوی رقابت سیاسی ایجاد می‌کند. (کریمی مله، ۱۳۸۰: ص ۳۱۶). بدیهی است رقابت‌های سیاسی نباید اصول دینی را نقض نماید. بنابراین، کمک قانون

شناخته شده و بدین ترتیب سلامت فضای رقابت سیاسی را تضمین می‌نماید. لذا اخلاقی نمودن جامعه باید به عنوان یک مولفه اصلی در دستور کار تمامی احزاب و گروه‌ها که خواهان رقابت سیاسی سالم «اسلامی - ایرانی» می‌باشند، قرار گیرد.

۵. نتیجه‌گیری

اعتقاد به ضرورت وجود رقابت سیاسی به عنوان یک اصل مسلم در فراگردهای سیاسی، آن را از شاخص‌های «نظام مردم سالاردینی» قرار می‌دهد که در شرایط مطلوب از کار و ویژگی‌های مختلفی از جمله ثبات سیاسی، پویایی و نشاط سیاسی و اجتماعی، تقویت وفاق اجتماعی برخوردار خواهد بود. شاخص چنین فرآیندی، در نهادینه‌سازی رفتارها و رقابت‌های سیاسی می‌باشد. بسیاری از جدال‌ها، ناشی از نوع رویکردی است که براساس آن هر گروه خود را به عنوان «مبنا و معیار اقتدار سیاسی» می‌داند. این فرآیند به گونه‌ی اجتناب‌ناپذیر به جدال و رویارویی منجر می‌شود؛ زیرا گروه‌های سیاسی در شرایط جدال ساختاری، به الزام‌های اخلاقی یا مصالح منطبق و هماهنگ با یکدیگر توجهی ندارند. برای گذار از چنین «فرایند پر تنش» و شرایط شکننده‌ای که فراروی ما قرار دارد، باید روندی در پیش گرفته شود تا براساس آن «مولفه‌ها و الزام‌های رفتار سیاسی گروه‌های رقیب» براساس معیارهایی انجام پذیرد که بین اشخاص و گروه‌های سیاسی موجود، مشترک باشد؛ به عبارت دیگر «رفتار گروه‌های رقیب» می‌بایست بر محور یک قاعده رفتاری شکل گیرد که اتکای به آن برای تمامی گروه‌ها الزام آور باشد. در این مقاله (با استفاده از روش دلفی) یازده مولفه از نظر نخبگان برای رقابت سیاسی «اسلامی - ایرانی» (۱- نظام سیاسی ۲- فرهنگ سیاسی ۳- دین و اخلاق ۴- قانون ۵- نخبگان سیاسی ۶- آزادی ۷- تکرر و مشارکت سیاسی ۸- احزاب سیاسی و نهادمندی ۹- استقلال ۱۰- وحدت ۱۱- مسالمت آمیز بودن) جهت التزام طرف‌های رقیب ارائه شد. در ادامه باید به این نکته اشاره کنیم که با توجه به عدم توجه نگرش غربی به دین و اخلاق در زندگی انسان و از جمله قدرت، توسعه و خصوصاً در رقابت سیاسی، اختلاف‌مبنایی با فرهنگ سیاسی اسلامی وجود دارد. از طرفی با توجه به حکومت پاتریمونال و استبدادی که در بیشتر طول تاریخ ایران حاکم بوده است اساساً رقابت سیاسی امکان‌پذیر نبوده است و یا بیشتر صوری و ظاهری (مانند دوران قاجار و

پهلوی) و تقلید کورکورانه از غرب و غیر اسلامی بوده است. بنابر این پیشنهاد نویسنده، اصل و معیار قرار دادن فرهنگ و قوانین اسلام بوده و در مواردی از فرهنگ غربی و ایرانی که با قوانین اسلامی مغایرتی ندارد می توان در رقابت سیاسی «اسلامی» ایرانی» در نظام مردم سالار دینی بهره برد.

کتابنامه :

قرآن کریم

نهج البلاغه

امام خمینی (ره)، روح الله (۱۳۶۴). صحیفه امام. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
 امام خمینی (ره)، روح الله (۱۳۸۹). ولایت فقیه. تهران: انتشارات موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی،
 آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۷). ولایت و حکومت، تهران: صهبا.
 آیت الله خامنه ای، سید علی (۱۳۹۷). اندیشه ولایت، تهران: صهبا.
 احمدی، محمد (۱۳۹۰). رقابت سیاسی و اخلاق انتخاباتی در ایران: چالش ها و راهبردها، پژوهشنامه، ش ۷۶،
 اشیری، سعید (۱۳۹۰). لیله القدر نظام اسلامی انتخابات، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
 افتخاری، اصغر (۱۳۸۰)، «رقابت سیاسی در چارچوب: درآمدی بر نسبت رقابت سیاسی با سرانه ناامنی»،
 همایش: رقابت ها و چالش های سیاسی در ایران امروز، تهران ۱۳۸۱
 اطاعت، جواد (۱۳۷۶)، «تحقق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی ایران» در مجموعه مقالات جامعه مدنی و
 کثرت گرایی سیاسی، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
 امینی، پرویز (۱۳۸۸)، مهار قدرت در مردم سالاری دینی براساس دیدگاه های امام خمینی (ره) و قانون
 اساسی، تهران: نشر آفتاب توسعه.
 ایوبی، حجت الله (۱۳۷۷)، «مشارکت سیاسی در ایران: تجربه خشونت بار و پرهزینه» در مجموعه مقالات
 جمهوریت و انقلاب اسلامی، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، صص
 بشیریه، حسین (۱۳۸۲)، دیباچه ای بر جامعه شناسی سیاسی ایران، دوره جمهوری اسلامی. تهران: نگاه
 معاصر.

بی نا، (۱۳۷۹) «میثاق رقابت های سیاسی و مصلحت ملی»، تهران: همایش «رقابت های سیاسی و امنیت ملی»
 مرکز بر بررسی های استراتژیک

پهلوی، محمدرضا (۱۳۷۱)، پاسخ به تاریخ، تهران: انتشارات زریاب.
 تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۰)، «تجربه رقابت سیاسی در میان ما ایرانیان» در مجموعه مقالات رقابت ها و
 چالش های سیاسی در ایران امروز، ج ۱، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
 تقی زاده انصاری، محمد، (۱۳۷۹)، استقلال سیاسی و استقلال اقتصادی، تهران: مجله دانشکده حقوق و علوم

- سیاسی (دانشگاه تهران)، پاییز ۱۳۷۹ دوره ۴۹، شماره صفر - شماره پیاپی ۷۷۹.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۸)، *اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)*، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
- جناتی، محمدابراهیم (۱۳۷۷)، «حقوق متقابل حکومت و مردم در گفتمان سیاسی اسلام»، *جمهوریت و انقلاب اسلامی*، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی
- جهان‌بین، داریوش (۱۳۷۹)، «فرهنگ، وفاق اجتماعی و خشونت»، در *مجموعه مقالات: رقابت‌های سیاسی و امنیت ملی (رویارویی اندیشه‌ها)*، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- حق پناه، رضا، جایگاه قانون و قانون‌گرایی در قرآن، *مجله: پژوهش‌های اجتماعی اسلامی* « پاییز ۱۳۷۷ - شماره ۱۴
- حسینی، حسین؛ باقری چوکامی، سیامک (۱۳۹۴)، *آفاق امنیت*، پاییز ش ۲۸
- خرمشاد، محمد باقر (۱۳۸۳)، *مردم سالاری دینی: دمکراسی صالحان، دانشگاه اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۸۳*، شماره ۲۱ و ۲۲
- خواججه‌سروی، غلامرضا (۱۳۸۲)، *رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- خواججه‌سروی، غلامرضا (۱۳۸۵)، «چارچوبی برای تحلیل رقابت و ثبات سیاسی با نگاهی به تجربه جمهوری اسلامی»، *مجله دانش سیاسی*، شماره ۳
- خواججه‌سروی، غلامرضا (۱۳۸۲)، «چارچوبی برای تحلیل رقابت و ثبات سیاسی با نگاهی به تجربه جمهوری اسلامی ایران»، تهران، *فصل‌نامه‌ی پژوهشی*، شماره‌ی ۱۸ و ۱۹
- خواججه‌سروی، غلامرضا (۱۳۸۹)، *سی‌گفتار پیرامون امام خمینی، انقلاب و جمهوری اسلامی*، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- درخشه جلال، شریعتمداری احمد، (۱۳۹۷) «مولفه‌های سازنده فرهنگ سیاسی شایسته در سپهر سیاست ورزی امام علی (ع)»، *سیاست*، بهار ۱۳۹۷ - شماره ۱ صفحه ۲۴-۲۸
- دلاوری، ابوالفضل (۱۳۷۸)، *بررسی ریشه‌های خشونت و بی‌ثباتی در ایران*، پایان‌نامه دکتری دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.
- رضاقلی، علی (۱۳۸۴)، *جامعه‌شناسی خودکامگی*، تهران: نشر نی.
- رهبی، عباس علی (۱۳۹۳)، *تعامل ساخت فرهنگ با توسعه‌ی سیاسی در فرهنگ سیاسی شیعه*، پژوهش‌های راهبردی سیاست، تابستان ۹۳ ش ۹
- ره‌پیک، حسن (۱۳۷۸)، *مسایل عمده در امنیت حقوقی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی (بولتن).
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۷۲)، «اصول ثابت توسعه سیاسی»، *مجله سیاسی اقتصادی*، ش ۷ و ۸ (فروردین و اردیبهشت).

- سویزی، علی محمد (۱۳۹۰)، *اخلاق انتخاباتی*، انتشارات انقلاب اسلامی
- شکوری، ابوالفضل (۱۳۶۱)، *فقه سیاسی اسلام*، ج ۲، قم: آرین.
- صلاحی، سهراب (۱۳۸۶)، *پژوهشی در تحولات سیاسی معاصر ایران؛ ایران و انقلاب اسلامی*، تهران: دانشگاه امام حسین (ع).
- علیخانی، علی اکبر (۱۳۸۰) «ویژگیهای نخبگان سیاسی از دیدگاه امام علی (ع)»، *فصلنامه اندیشه دینی*: بهار ۱۳۸۰ - دوره ۲، شماره ۳
- علیزاده، محسن؛ حقیقت صادق (۱۳۸۶)، *آسیب شناسی فرهنگ سیاسی ایرانیان، بازتاب اندیشه*، تیرماه ۸۶ ش ۸۷
- قاسمی، علی اصغر؛ ابراهیم آبادی، غلامرضا (۱۳۹۰)، *فصلنامه راهبرد*، سال ۲۰، ش ۵۹.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- کارگر قمی ها، اشرف (۱۳۹۵)، *درآمدی بر نظام انتخاباتی و تاثیر آن بر احزاب و رقابت سیاسی*، *مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه*، تابستان، سال دوم، ش ۲
- کتابی، محمود، و دیگران (۱۳۸۰)، *گونه شناسی فرهنگ سیاسی دانشجویان شاغل به تحصیل در ایران*، *ادبیات*، پاییز و زمستان ۱۳۸۰، ش ۲۶ و ۲۷
- کریمی مله، علی (۱۳۸۰)، «*پتانسیل های تبدیل رقابت به منازعات سیاسی ایران*»، *فصلنامه ی مطالعات ملی*، شماره ۳
- کیخا، عصمت (۱۳۸۳)، *فرهنگ سیاسی شیعه و مناسبات آن با فرهنگ ایرانی و غربی*، *شیعه شناسی*، زمستان ۸۳، ش ۸
- مارش، دیوید؛ استوکر، جری؛ (۱۳۷۸)، *روش و نظریه در علوم سیاسی*، ترجمه: امیر محمد حاج یوسفی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- مظفری، آیت (۱۳۹۴)، *سبک زندگی، مشارکت و رقابت سیاسی با تاکید بر آیات و روایات*، *پژوهش های سیاست اسلامی*، بهار و تابستان، ۱۳۹۴، شماره ۷
- میر محمدی، داوود (۱۳۸۱)، «*رقابت سیاسی و مسئله وفاق اجتماعی*»، *در مجموعه مقالات: رقابت ها و چالش های سیاسی در ایران امروز*، ج ۲، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ویر، ماکس (۱۳۷۴)، *اقتصاد و جامعه*، ترجمه عباس منوچهری و همکاران، تهران: مولی.
- هیود، اندرو، (۱۳۹۱)، *مفاهیم کلیدی در علم سیاست*، ترجمه: حسین سعید کلاهی، عباس کاردان، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- هانتینگتون ساموئل (۱۳۷۵)، *سامان سیاسی در جوامع دستخوش تحول*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علم، چاپ دوم
- <http://farsi.khamenei.ir> / آیت الله خامنه ای، سید علی، *بیانات و سخنرانی ها*

1. Religious Democracy
2. Political competition
3. Andrew Heywood
4. Andrew Heywood
5. Samuel P. Huntington
6. Joel S. Migdal
7. James Glenn Beall
8. Patrimonialism
9. Political culture
10. Max Weber
11. Isaiah Berlin
12. Karl Jaspers

یادداشت

۶۰

